

Jolanta Suchodolska*

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Młodzi dorośli z niepełnosprawnością wobec zadań rozwojowych i życiowych wyborów – w poszukiwaniu jakości życia codziennego

KEYWORDS

young adult, disability, task of developmental, quality of life

ABSTRACT

Suchodolska Jolanta, *Młodzi dorośli z niepełnosprawnością wobec zadań rozwojowych i życiowych wyborów – w poszukiwaniu jakości życia codziennego* [Young disabled adults facing developmental tasks and life choices – in the search for daily life quality]. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* nr 1(15) 2019, Poznań 2019, pp. 51–69, Adam Mickiewicz University Press. ISSN 2300-0422. DOI 10.14746/kse.2019.15.4.

Emerging adulthood, in numerous individual biographies, also in case of disabled people, is the time of permanent need for self-realization and time of verifying one's subjective vision of "being an adult" – being responsible for one's own decisions, pursuing professional and economic independence. Due to developmental acceleration, sociological shift in terms of undertaken roles and realized developmental tasks as well as their moratorium-linked delays, it is also the time which favours educational activity. This psychological time of a young person, its course and specificity depend, to a large extent, on numerous (micro, mezo- and macro-) conditions of family life and social life in today's world which is more competitive and less predictable than it used to be for generation of the late 90's. All of these factors contribute to the fact that maturing to adulthood seems to be a state which is harder to be achieved nowadays. It is displayed in a form of delaying the moment to take up a job or other important decisions in family and relationship contexts.

The aim of the study is the attempt to present the selected aspects of daily life of disabled young adults, described in the context of developmental tasks of this period and considering the perspective of investment in relationships, development of one's own resources, pursuing education and entering the job market which are all, from a temporal perspective, a chance to complement one's own identity.

---

* ORCID: <https://orcid.org/0003-4577-3907>.

*Sukces nie jest elementem życia, ale pełnią życia,
nie tyle stanem zadowolenia w wyniku osiągniętego celu,
co raczej umiejętnością radowania się z dążenia do celu.*

J. Madalińska-Michalak

W literaturze psychologicznej wiele uwagi poświęca się omówieniu ważnych – z punktu widzenia podejmowanych ról społecznych i związanych z nimi pomysłów na życie – etapów dorastania i wchodzenia w dorosłość¹. Okres dorastania, zwany w literaturze przedmiotu adolescencją², wpisuje się w kategorię szeroko rozumianej młodości, traktowanej jako fenomen biologiczno-wiekowy, czy też społeczno-kulturowy³. Stanowi istotny element kultury społecznej⁴ i, podobnie jak płeć, mądrość i uroda (będące społecznymi wyobrażeniami), jest społeczną wartością, kształtowaną zależnie od struktury i kultury społeczeństwa. Okres adolescencji charakteryzują liczne procesy biologiczne, psychologiczne i społeczno-kulturowe, wyznaczające określony sposób myślenia, odczuwania i działania⁵. Swoista skłonność do zachwiania pewności siebie, dezorientacja (w szczególności w płaszczyźnie aksjologiczno-normatywnej), a także labilność emocjonalna „aż po kryzys indywidualnego procesu socjalizacji”⁶ w tym okresie wyznaczają funkcjonowanie społeczne dojrzewającego młodego człowieka.

¹ Dorosłości poświęcono nie mniej uwagi niż innym okresom rozwoju ludzkiego życia. Por. Harwas-Napierała, J. Trempała, 2003; Gałdowa, 2000.

² W adolescencji doskonalą się i autonomizują procesy poznawcze, emocje – wyrażone skłonnością do labilności zachowań, niestałości emocjonalnej, wyrażającej się w różnych formach ekspresji o zróżnicowanym nasileniu. Dojrzewa osobowość społeczna, wyznaczana dążeniem zarówno do zgłaszania, jak i respektowania własnych i cudzych oczekiwań oraz potrzeb społecznych (potrzeby kontaktów z rówieśnikami, grupami społecznymi). Ponadto, na skutek poszukiwania nowych orientacji światopoglądowych i atrakcyjnych punktów odniesień, adolescenti doświadczają kryzysu autorytetu rodziny. Wszystkie te zjawiska dynamicznie, w sposób przypominający pedagogiczne „falowanie zdarzeń”, towarzyszą młodym ludziom, wyznaczając poczucie sensu i jakości życia. Problematykę adolescencji rozwija wielu autorów. Ten okres życia jednostki stał się przedmiotem badań dopiero na przełomie XIX i XX wieku, co łączy się pośrednio z rozwojem industrializacji, która przyczyniła się do większej złożoności zjawisk społecznych. Szerzej o adolescencji: Witkowski, 2009; Szczukiewicz, 1998: 49–53; Basistowa, 1999: 119.

³ Szerzej m.in. Hildebrandt-Wypych, 2010: 129–156.

⁴ Por. szerzej: Nycz, 2001: 94.

⁵ W wieku dorastania (wg E.H. Eriksona) następuje formowanie się tożsamości w opozycji do jej zaburzeń. Podczas nawiązywania kontaktów młody człowiek może odnieść sukces komunikacyjny, który sprawi, że będzie postrzegał siebie jako osobę posiadającą konkretne cechy i umiejętności, co utrwali jego tożsamość. Kiedy sukcesy są sporadyczne bądź rzadkie, świadomość jego cechować może duża niestabilność i chaotyczność. Sposób, w jaki młodzi ludzie myślą o sobie, wyznacza ich sposób przeżywania i działania.

⁶ Por. Turner, 1998.

Młodzi dorośli – kim są?

Dorosłość jawi się jako naturalne następstwo okresu dorastania i młodości, uzewnętrzniającej się osiąganym stanem dojrzałości biologicznej, psychicznej i społecznej. Choć nieobojętna jest na obecne w okresie adolescencji zjawiska labilności towarzyszącej poszukiwaniom własnego indywidualnego i społecznego Ja⁷, poszukiwaniom autorytetów, nowych, tylko własnych celów i dróg życiowych, charakteryzuje się wzrostem potrzeby kontroli emocjonalnej i świadomości licznych życiowych wyborów. Jest to droga, którą każdy człowiek realizuje indywidualnie, a o jej kierunku i poziomie autonomii decyduje wiele zintegrowanych ze sobą czynników, będących konsekwencją tego, jakie zmiany zachodziły na każdym z etapów rozwoju i co ze sobą niosły.

Dojrzałość na poziomie dorosłości wyraża się zdolnością do odpowiedzialnego podejmowania nowych ról społecznych – zarówno w sferze emocjonalno-społecznej (owocującej umiejętnością budowania relacji partnerskich, zakładaniem rodziny, wychowywaniem dzieci, opieką nad nimi), jak i zawodowej. Szczególną cechą osoby dorosłej jest podejmowanie odpowiedzialności za własne życie i autonomiczne kierowanie nim. Można zatem zauważyć, że dorosłość funkcjonuje również w wymiarze subiektywnym (Piotrowski, 1997: 9) – jako poczucie bycia dorosłym, a więc w sytuacjach, kiedy – będąc względnie niezależnym od statusu społecznego – osoba spełnia kryteria dorosłości w danym społeczeństwie. Systemy kulturowe w niezwykle indywidualny sposób odnoszą się do owych kryteriów dorosłości, formułując prawne jej definicje, wskazując także na różne ich funkcje. Obiektywne kryteria służące traktowaniu osoby jako dorosłej są zatem – w znacznej mierze – zależne od realizowania ról społecznych, a także podejmowania typowych dla dorosłości (osób w podobnym wieku i żyjących w określonej kulturze – zob. Brzezińska, 2000) zadań rozwojowych⁸.

---

⁷ „Ja” indywidualne i społeczne zajmują wiele uwagi w koncepcjach psychologicznych. Doświadczenia zdobywane przez dziecko w toku własnej aktywności i działań podmiotowych inspirowanych przez środowisko stają się podstawowym źródłem wiedzy, a także podstawą kształtowania się przekonań o rzeczywistości i samym sobie. Niosą poczucie autentyczności przeżyć emocjonalnych, sprzyjając kształtowaniu się obrazu własnego Ja. Szerzej m.in. Brzezińska, 2000.

⁸ Zadania rozwojowe związane są z wiekiem, na każdym etapie rozwoju różnicują je nowe elementy konstytutywne w odpowiedzi na potrzeby jednostki, jak i oczekiwania otoczenia społecznego. Na ten piramidalny układ nakładają się złożone formy funkcjonowania w środowisku. Na każdym etapie zadania rozwojowe pojawiają się jako odpowiedź na potrzeby indywidualne człowieka oraz oczekiwania i wymogi wychowującego/socjalizującego otoczenia. Szerzej na temat zadań rozwojowych w teorii rozwoju psychospołecznego E.H. Eriksona, R.J. Havighursta oraz D.J. Levinsona.

Ważne jest zatem, by młody dorosły miał poczucie stałości i ciągłości własnego „Ja”, a także potrafił dokonywać właściwych dla siebie wyborów, związanych zwłaszcza z określaniem własnych celów życiowych, konfrontacją z autorytetami, zdystansowaną oceną własnego siebie⁹. Na ową dojrzałość jednostki składa się także specyficzna polaryzacja ideologiczna, czyli światopogląd. Brak stabilności w rozwoju osobowości społecznej, nieumiejętność wglądu w siebie i własne potrzeby, wreszcie nieukonstytuowany światopogląd (lub jego załamanie się) mogą być przejawami nierozwiązanego kryzysu nie tylko w okresie moratorium, ale i na każdym innym etapie życia. Okres moratorium – jako charakterystyczny okres odroczenia i spowolnienia tempa dojrzewania młodego człowieka do świadomego podejmowania ról społecznych (Suchodolska, 2018: 145) – jest czasem szczególnie sensytywnym, głównie z uwagi na rangę podejmowanych decyzji dotyczących własnej partycypowanej przyszłości. Sytuacja taka sprzyja problemom, jakie mogą się pojawić na drodze samorealizacji młodego człowieka. Dlatego tak ważne jest – obok potencjału osobowego – wsparcie środowiska wychowującego, które wprowadza w samodzielne role społeczne i uczy takich dojrzałości w ich pełnieniu, z jednoczesnym chronieniem w sytuacjach trudnych rozwojowo, zagrażających poczuciu spełniania i autonomii. Stworzenie sprzyjających warunków do rozwoju jest priorytetowym zadaniem rodziców i innych osób znaczących. Dobrze, jeśli zdążyli zadbać o emocjonalno-społeczne potrzeby dorastającego dziecka, dostarczając jemu poczucia egzystencjonalnego i emocjonalnego bezpieczeństwa oraz sił, by sprostać zadaniom dorosłości, niosącej wiele niespodzianek, na które młodzi ludzie nie są przygotowani.

Wydaje się, że zrozumienie dorosłości jako okresu permanentnego dojrzewania – dochodzenia do dorosłości – zajmuje młodym ludziom więcej czasu niż w przeszłości. Jest to zapewne związane z wieloma czynnikami, które mogą opóźniać, blokować bądź ograniczać realizowanie poszczególnych zadań życiowych. Przykładem są między innymi – tak często mające miejsce we współczesnej kulturze z wyboru bądź pod wpływem działania indywidualnego planu strategicznego, a czasami z konieczności – opóźnienia w podejmowaniu pracy bądź innych ważnych decyzji, budowaniu trwałych związków czy zakładaniu rodziny. Wyjaśnień odraczania ważnych decyzji przez młodych dorosłych szukamy w akceleracji rozwojowej, przesunięciu socjalizacyjnym i związanym z nim chaosie informacji, wartości lub więzi. Można również – co czyni wielu badaczy – analizować wchodzenie w role i realizowanie zadań rozwojowych z perspektywy moratorium roz-

---

⁹ Szerzej na ten temat: Sękowska, 2000: 126.

wojowego¹⁰, którego przebieg zależy w znacznej mierze od specyfiki środowiska życia i rozwoju młodego dorastającego czy dorosłego, jak również specyfiki czasów współczesnych. Wówczas interpretacja tego, co dzieje się z młodym człowiekiem i jaki ma to związek z jego zachowaniem, także podejmowanym działaniem, dokonana jest z uwzględnieniem kategorii moratorium rozwojowego. Bez względu na przyczyny tych sytuacji i zdarzeń zauważa się, że dorastanie do dorosłości jest współcześnie trudniejsze do zrealizowania. Powstaje jednak pytanie o inne interpretacje tego zjawiska.

Próba poszukiwania uwarunkowań okresu wczesnej dorosłości jest odwołanie się do koncepcji Jeffrey'a J. Arnetta (Lipska, Zagórska, 2011: 9–21; Kozłowska, 2010: 13–21). Badania psychologiczne prowadzone na gruncie rozwoju osobowości i podejmowania określonych ról społecznych nie pozostają obojętne wobec kategorii wyłaniającej się dorosłości¹¹ – fazy rozwoju, występującej między adolescencją a wczesną dorosłością. Obserwowana jest ona szczególnie w tych państwach i obszarach kulturowych, w których dominuje „gospodarka oparta na wiedzy”. W takich społeczeństwach funkcjonuje system zdobywania kwalifikacji i nieustającego podnoszenia ich w kierunku zgodnym z oczekiwanym standardem życia i pozycją społeczną. W odróżnieniu zatem od późnej adolescencji młody człowiek zobowiązany jest poświęcić wiele lat na kształcenie i zdobywanie doświadczeń, odkładając zadania okresu dorosłości na później, kiedy zdobędzie odpowiednią dla siebie pozycję zawodową i społeczną. Intensywne wydobywanie własnych możliwości, praca na indywidualnych zasobach, zgłębianie wiedzy i podnoszenie kwalifikacji stają się potrzebą nadrzędną wobec gotowości wchodzenia w stałe relacje partnerskie czy zawarcia małżeństwa¹².

Warto jednak zauważyć, że założenie to może odnosić się jedynie do wybranych grup osób, jak i warunków socjokulturowych, w których żyją. Badania kanadyjskie i amerykańskie pozwalają zauważyć, że w wielu przypadkach dobre samopoczucie i dobrobyt podnoszą się wraz z trwaniem okresu wyłaniającej się dorosłości. Wzrasta samoocena i obniża się w tym okresie wskaźnik ryzyka zaburzeń społecznego funkcjonowania, w tym między innymi symptomów depresyjnych, a ludzie w okresie wyłaniającej się dorosłości cieszą się skupioną na sobie

---

¹⁰ Zjawisko i faza moratorium rozwojowego opisana została przeze mnie w rozdziale dotyczącym tożsamości. Oznacza etap „zawieszenia pomiędzy dzieciństwem a wiekiem dorosłym”, w którym młodzi ludzie poszukują odpowiedzi na pytanie „kim jestem?” i „jaki jest moje miejsce w świecie?”.

¹¹ Kategoria wyłaniającej się dorosłości pojawia się jako nowa, nieobecna wcześniej faza w rozwoju pomiędzy okresem adolescencji (dorastania) a okresem wczesnej dorosłości, jako odpowiedź na zmiany społeczno-kulturowe, zwłaszcza w społeczeństwach rozwijających się i rozwiniętych.

¹² Szerzej m.in. Piotrowski, 2010.

uwagą, wolnością od zobowiązań i ograniczeń związanych z rolami społecznymi dorosłego życia, co sprawiać może, że cieszy ich droga zmierzająca do samowystarczalności. Warto jednak dodać, że poziom zadowolenia z siebie zależy od wielu niezwykle istotnych, indywidualnych czynników – związanych zarówno z ukształtowanym podejściem do życia, przekazanym niejako w sposób dziedziczny, co i przekazanym drogą wychowania przez rodziców i inne osoby znaczące. Jest zatem zarówno wewnątrzsterowny, jak i – w dużej mierze – uwarunkowany czynnikami zewnętrznymi. Sprawia to, że młody człowiek, dostrzegając swoje możliwości w środowisku społecznym, czuje się bardziej bezpieczny i zmotywowany do działania; aczkolwiek w naukach społecznych istnieją również inne teorie tłumaczące mechanizmy tworzenia się i rozwoju zaradności życiowej, wskazujące, iż deficyt czegoś ważnego życiowo pomaga uruchomić swoje wewnętrzne pokłady zdolności i możliwości (por. m.in. Kocowski, 1982; Garczyński, 1972) w celu selektywnego wyboru realizowania ważnych i priorytetowych zadań rozwojowych. Proces odnajdywania siebie, odczuwania satysfakcji z odnajdywania dobrych alternatyw w miłości, pracy i innych obszarach życia może wywoływać niepokój, podobnie jak dzieje się w kluczowym momencie życia młodego człowieka – okresie adolescencji, z tą jednak różnicą, że uruchamia rosnącą dojrzałość kognitywną, umożliwiającą im zrozumienie siebie i innych lepiej niż miało to miejsce wcześniej i korzystając z tej zdolności. Tym zagadnieniom poświęcona zostanie jeszcze uwaga w kolejnych częściach opracowania.

Powyższa analiza pozwala na stwierdzenie, że poziom osiągnięcia dojrzałości i podmiotowości¹³ dojrzałej podzielony jest – podobnie jak wcześniejszy okres adolescencji – na etapy, które wiążą się właśnie z realizowaniem wspomnianych zadań rozwojowych. Są one jednym z trzech kryteriów, służących porządkowaniu czasu dorosłości. Obok zadań rozwojowych, stanowiących esencję podejmowanych przez jednostkę ról społecznych w cyklu życia, wymienia się zmiany w osobowości i strukturze życia związane z wydarzeniami typowymi dla poszczególnych faz dorosłości, jak również kryzysy życiowe, wobec których zdarza się dorosłym stawać. Te kategorie stanowią pewne kryteria, zgodnie z którymi toczy się życie człowieka dorosłego. Są nimi: aktywność związana z pracą i własną rodziną, która

---

¹³ Zdaniem T. Lewowickiego z podmiotowością wiąże się istnienie jakiejś struktury wewnętrznej organizmu człowieka wielostronnie determinowanej, ale też kształtowanej przez człowieka; szczególność (indywidualność) biopsychiczna i społeczna, własna tożsamość – właściwa określonemu człowiekowi, świadomość związków z otoczeniem; rozumienie otoczenia i sytuacji, które w nim powstają, umiejętność formułowania zadań i programów własnego i społecznego działania; hierarchia wartości, cele, standardy; działania w pewnej mierze twórcze i służące samorealizacji człowieka. Szerzej m.in. Lewowicki, 1994: 58–59.

staje się najważniejszą grupą odniesienia. Aktywności ludzi w tym wieku rozwoju towarzyszy zarówno dążność do podtrzymania i dopełniania własnej tożsamości, jak i rozwój autonomii związanej z niezależnością w podejmowaniu decyzji i braniem za nie odpowiedzialności (Gurba, 2000: 229). Dojrzałość społeczna i obywatelska w tym okresie rozwoju indywidualnego dokonuje się – w szczególności – za pośrednictwem pracy własnej, głównie zawodowej, która umożliwia samodzielne utrzymanie i jest ważnym obszarem samorealizacji. Miejsce, jakie zyskuje praca w hierarchii wartości, wyraźnie rysuje się – zarówno w przypadku osób młodych, podejmujących zatrudnienie, jak i tych, które tracą możliwość realizacji zawodowej i samodzielności finansowej – i stanowi poważną przeszkodę nie tylko w zdobywaniu sukcesu i utrzymaniu awansu społecznego, ale przede wszystkim jest barierą w życiu codziennym. Samo wejście na rynek pracy i odnalezienie się na nim jest częstokroć stresujące, zwłaszcza dla tych, którzy mają słabsze, ograniczone zasoby związane z wykształceniem. Nierzadko nawet te osoby, które mają wysokie notowania edukacyjne, sytuacja zmusza do weryfikacji swoich ambicji, marzeń, wielkich nadziei związanych z własną wymarzoną projektowaną przyszłością i decydowania się na kompromisy. Jak się jednak okazuje, większość tych osób – w zgodzie z rosnącymi wskaźnikami satysfakcji – adaptuje się do sytuacji związanej z sukcesem. Te wybory, podobnie jak i same osoby dorastające, są niezwykle heterogeniczne. Niektórzy doświadczają poważnych problemów głównie dlatego, że odgrywają zdecydowanie mniej ról społecznych niż te, które były ich udziałem w adolescencji i jeszcze wcześniej – kiedy codzienność była pod kontrolą, względnie uporządkowana przez bliskie osoby, zapewniające poczucie bezpieczeństwa. Część tych młodych ludzi doświadcza zatem wolności i poczucia kontroli nad własnym życiem, część jednak może czuć się zagubiona i rozdarta. Z całą pewnością istnieje wiele powodów takich zróżnicowanych sytuacji życiowych, a jednym z nich może być przynależność do grupy jakiegoś społecznego lub biologicznego ryzyka, bezbronnej, bez perspektyw i ograniczonych możliwości. Takich grup młodych ludzi jest też wiele; należą do nich osoby, które dotyka problemu marginalizacji społecznej bądź/i ekonomicznej, chore, zaburzone lub niepełnosprawne.

Młody dorosły w obliczu własnej niepełnosprawności i celów życiowych

Wyłaniająca się dorosłość to w wielu indywidualnych biografiach, także u osób z niepełnosprawnością, nadal okres aktywności edukacyjnej. W potocznej opinii ten moment wczesnej dorosłości jest bardzo korzystny – bo otwarty na nowe do-

świadczenia – szczególnie w przypadku młodzieży sprawnej. Realia życia społecznego w wielu sytuacjach potwierdzają takie obserwacje; dotyczą one budowania bliskich kontaktów interpersonalnych z płcią przeciwną. Oczywiście, możliwość kontynuowania edukacji jest kwestią, która ma wiele uwarunkowań i wiąże się ze stanem zdrowia, poziomem sprawności, statusem społeczno-ekonomicznym, a także mentalnym rodziny. Zależy też od miejsca zamieszkania i warunków makrospołecznych. Okazuje się jednak, że ważnym kryterium decydującym o podejmowaniu zobowiązań związanych z dalszym kształceniem jest potrzeba osiągnięcia i autonomii finansowej mierzonej nie chwilą obecną, ale partycypowaną przyszłością. W tekście przywołuję wyniki badań prowadzonych w grupie młodych dorosłych z niepełnosprawnością fizyczną, kontynuujących edukację wyższą uniwersytecką. Badana grupa obejmowała łącznie 89 studentów z niepełnosprawnością. Wyniki wskazują na pewne optymistyczne zmiany w zakresie realizowania ról społecznych i dbałości o autonomię wśród tych młodych niepełnosprawnych, którzy spełniają kryteria zdrowia psychicznego i sprawności intelektualnej. Na ogół edukację tę podejmują osoby, których stan zdrowia pozwala na planowanie zdobycia jak najwyższego poziomu wykształcenia, które ma pomóc w podjęciu satysfakcjonującej pracy zawodowej. Jak się okazuje, wielu młodych niepełnosprawnych w Polsce podejmuje dalszą edukację w okresie wyłaniającej się dorosłości, jednak nieliczna część z nich pracuje, nawet po ukończeniu etapu kształcenia¹⁴. Podobieństwo tych związków zauważa się też w kontekście porównań poziomu sprawności i samodzielnego zamieszkiwania młodych dorosłych poza domem. Kryterium samodzielności i odpowiedzialności codziennej wpisuje się w kryterium sprawności tych młodych ludzi. Zdecydowanie większa grupa sprawnych rówieśników wyprowadziła się z domu rodzinnego i poszukuje przynajmniej dorywczej pracy¹⁵. Można zauważyć, że osoby sprawne, będące w tej fazie życia, o wiele częściej i intensywniej (z większym przekonaniem i zaangażowaniem) poszukują możliwości autonomicznego życia i samorealizacji. Fakt ten nie dziwi, ponieważ niepełnosprawność przyczynia się do wielu obiektywnych problemów funkcjonowania, stwarzając istotną barierę na drodze wchodzenia w dorosłość, widoczną w obszarze samoakceptacji, samooceny i poczucia pewności siebie, ocenie własnych możliwości, realizowanej potrzebie bliskich partnerskich relacji. Te wymiary samooceny są wynikiem oddziaływania wielu czynników o bezpośrednim wpływie społecznym.

¹⁴ Takie wyniki badań uzyskał K. Piotrowski, 2010.

¹⁵ Dorywcza praca umożliwia młodym ludziom ekwiwalent samodzielności. Popularną jej formą jest telepraca. Odwołuję się w tym miejscu do badań przeprowadzonych przez seminarzystę autorki w ramach prowadzonego seminarium magisterskiego w Gliwickiej Szkole Przedsiębiorczości w 2010 roku. Szerzej: Krzywonos, 2012.

Tworzyły się przez lata, od wczesnego dzieciństwa, jak również od momentu pogorszenia się stanu zdrowia czy momentu zdiagnozowania niepełnosprawności, określenia czynników ryzyka i szans oraz perspektyw pomocy. W tym procesie tworzenia się koncepcji siebie przez osobę niepełnosprawną aktywni byli rodzice, opiekunowie, nauczyciele i wiele innych osób, których komunikaty, emocje, postawy, a także poziom sprawowanej opieki, edukacji, umiejętność diagnozowania i zaspokajania potrzeb dziecka z niepełnosprawnością (czy dysharmonią rozwojową) w sposób znaczący zdecydowały o tym, jak postrzega się ta osoba (dziecko, adolescent czy młody dorosły) i jak ocenia swoje życie oraz życiowe szanse. Ocena ta jest wrażliwa na postrzeganie społeczne, mające wiele aktywatorów, ale także i demotywatorów ze strony innych ludzi, będących lustrem, w którym może się zobaczyć druga osoba. W tym procesie rozwoju człowieka z niepełnosprawnością potrzeba zatem wielu konkretnych oddziaływań, by wypracować u podopiecznego strategię zaradcze, skuteczne, służące pokonywaniu własnych ograniczeń, słabości i towarzyszących im deformacji postrzeganej rzeczywistości. Dlatego też obok konkretnych oddziaływań instytucjonalnych, na przykład rewalidacji czy edukacji, podejmowanych w celu aktywizacji osoby do realizacji jej potrzeb, ważnym mechanizmem owej rekonstrukcji jest osłabienie negatywnych stereotypów i uprzedzeń, co sprzyja nadaniu osobom niepełnosprawnym prawa i podstaw do prowadzenia trybu życia, który nie różni się zasadniczo od życia osób określanych w społeczeństwie jako sprawne bądź normalne. Drogą służącą realizacji w dążeniach do oczekiwanej restandaryzacji linii życia niepełnosprawnych winno być coraz pełniejsze integrowanie ich z otaczającym środowiskiem (Maciarz, 2009: 13), także działania na rzecz aktywizacji społecznej i zawodowej, służącej podtrzymaniu i realizowaniu tych ważnych celów życiowych, nadających sens ludzkiej egzystencji. Wśród nich za szczególnie ważne uznać można te, które realizują się w obszarze szeroko rozumianej komunikacji społecznej i aktywności zawodowej. Rodzaj, treść i nasycenie emocjonalne komunikatów społeczno-kulturowych, jakie odbiera osoba z niepełnosprawnością i jakie kształtują relacje w grupach, w których sama uczestniczy, stają się jednym z czynników modelujących, a nawet kształtujących jej poziom gotowości i dojrzałości do kontaktu. Interakcje te okazują się niezbędne z uwagi na potrzebę czy nawet konieczność rozwijania kompetencji komunikacyjnych przez całe życie i – co ważne – niezwykle elastyczne, na miarę obiektywnych możliwości i potrzeb – ich rozumienie i umiejętność ich wykorzystania.

Warunkiem koniecznym u progu podejmowania zadań rozwojowych okresu wczesnej dorosłości jest zadowalający stan gotowości społecznej na poziomie pozytywnych emocji i motywacji do działania. W przypadku osób, których sfera mentalno-wyobrażeniowa i aksjologiczno-decyzyjna rozwijają się prawidłowo,

ważne jest podnoszenie tego poziomu gotowości w kierunku rozwijania takiej potrzeby autokreacji¹⁶. Podejmowanie zobowiązań, które prowadzą młodego do dorosłego do osiągania satysfakcji ze swojej dorosłości, jest w tym względzie bardzo ważne. Ale ważne jest też to, by pomysłów młodych ludzi dotyczących ich przyszłości nie blokowali rodzice, którzy w obawie przed rozczarowaniem, kryzysem, porażką, czasami dostrzeganym przez nich „nieszczęściem”, chcą swoje dziecko z niepełnosprawnością ochronić. Wówczas nie podnoszą jego motywacji, a nawet blokują aktywność, tłumią pomysły na samodzielność i zamiast dostarczyć instrumentalnego wsparcia, podnoszą w młodym człowieku poziom niepewności i lęku.

W wielu środowiskach osoby z niepełnosprawnością narażone są na alienację, ograniczenie dostępu do dóbr kultury, kapitału społecznego, a czasami autoizolację. Wiele czynników decyduje o tym, jakie doświadczenia mają te osoby i jak kształtuje one ich samoocena. Ważne zatem wydaje się uwzględnienie sytuacji jednostkowej człowieka niepełnosprawnego i usytuowanie go w przestrzeni jego indywidualnych – zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych – możliwości. Jest to warunek przyjęcia właściwego myślenia o życiu niepełnosprawnych w wielobarwnym i zróżnicowanym społeczeństwie, w którym ważnym kryterium rozwoju staje się dążenie do wiedzy i możliwość jej pożytkowania w celu poprawy jakości życia.

Młodzi dorośli wobec zadań rozwojowych i celów życiowych

Obserwacje, rozmowy z młodymi dorosłymi i badania społeczne dotyczące tej grupy wiekowej wskazują, że mają oni problem z autoidentyfikacją, ponieważ nie postrzegają siebie ani jako dorastających, ani jako dorosłych. Większość osób w tym okresie potrafi wymienić obszary, w których deklaruje poczucie dorosłości, i takie obszary, w których brakuje im wyraźnie poczucia bycia dorosłym. W takiej

---

¹⁶ Autokreacja, będąca elementem osobniczego rozwoju, jest procesem niezwykle trudnym, wrażliwym na działanie czynników zewnętrznych. Dlatego też w poszukiwaniu prawidłowości procesów rozwojowych w obszarze koncepcji społecznego „Ja” pomocne i uzasadnione wydaje się uwzględnienie kontekstualno-dialektycznych mechanizmów rozwoju. Pozwala to na zilustrowanie tła społecznego i kulturowego człowieka, który, wraz ze zwiększającą się współzależnością między różnymi kontekstami kulturowymi, w których uczestniczy, poszukuje swojej oryginalności i niepowtarzalności. Dlatego też niezwykle ważne są wszystkie bodźce rozwojowe, regulujące zdolność społecznego przystosowania się, umiejętność komunikowania, gotowość do podejmowania dialogu z innymi, rozwijania swoich indywidualnych zdolności poznawczych oraz aksjologicznych kompetencji w kolejnych okresach życia. Ten fazowo przebiegający proces, jego liczne uwarunkowania i prawidłowości okazują się niezwykle istotne dla stworzenia ostatecznej autoprojekcji – koncepcji oraz kondycji osobowego i społecznego „Ja” u progu dorosłości.

też sytuacji są w szczególności młodzi z niepełnosprawnością. Utożsamianie się z własną dorosłością wiąże się bowiem z określeniem siebie jako osoby podejmującej samodzielne decyzje, odpowiedzialnej za siebie, a także niezależnej finansowo. Ilustruje to, że przemiana z adolescenta w osobę dorosłą dokonuje się we własnym lustrze – psychicznej samoocenie wraz ze zmianami postrzegania siebie.

Autonomia w życiu osób z niepełnosprawnością ważnym zadaniem rozwojowym

W literaturze przedmiotu wiele uwagi zajmuje kwestia autonomii człowieka, która staje się kluczowym kryterium oceny rozwoju jego podmiotowości w środowisku życia, jak również wartością centralną w życiu każdego niepełnosprawnego, nabywaną i wyuczoną drogą akceptacji siebie. Budowanie autonomii to proces, który ma swój początek w pokonywaniu trudności rozwojowych, problemów adaptacyjnych, barier i ograniczeń, zarówno realnych, jak i psychologiczno-mentalnych. Ważne czynniki w budowaniu poczucia autonomii to omawiane powyżej wewnątrz- i zewnątrzsterowne mechanizmy regulacji zachowania, czynniki osobowościowe, sytuacyjne (społeczno-kulturowe), a także zadaniowe. Nie bez znaczenia są tu określone ramy systemu kulturowego, w którym żyje osoba niepełnosprawna. To one bywają czynnikiem generującym społeczne bariery, stereotypy postrzegania, jak również ryzyko marginalizacji. Zrealizowana potrzeba autonomii funkcjonowania w którymkolwiek z ważnych obszarów życiowej aktywności dostarcza poczucia pewności i zadowolenia, kompensując deficyty w innych obszarach.

Osobie z niepełnosprawnością na etapie wczesnej dorosłości na ogół trudniej jest zbudować wizję siebie samej i konsekwentnie potwierdzać projekcję swojej osoby wraz z upływającym czasem. Perspektywa temporalna niesie ze sobą wiele nowych zdarzeń, nie tylko pozytywnych, które dostarczają osobie o słabszej kondycji zdrowotnej życiodajnej siły do działania, ale i tych, które ukazują obiektywne trudności w realizacji postanowień, planów i celów życiowych, składających się na bliskie i dalekie zadania rozwojowe. Niewątpliwie, takim zadaniem rozwojowym dla młodych dorosłych jest podejmowanie nowych zobowiązań w obszarze relacji interpersonalnych oraz pracy zarobkowej. W okresie wczesnej dorosłości w pełni świadomie – jak podkreślają znawcy psychologii tego okresu¹⁷ – istotną rolę

---

¹⁷ Psychologiczne mechanizmy rozwoju człowieka w okresie wczesnej dorosłości opisują w szczególności R. Havighust, E.H. Erikson oraz D.J. Levinson.

w adaptacji do warunków dorosłego życia pełni system wartości człowieka, leżący u podstaw młodzieńczych ideałów realizowanych w konkretnej socjokulturowej i ekonomicznej rzeczywistości. Do tych ideałów należą z całą pewnością szczęśliwe życie, wspaniałe relacje partnerskie, małżeńskie, rodzinne i – co ważne – dobra, satysfakcjonująca praca. Podejmowane zadania rozwojowe, takie jak wybór małżonka/partnera życiowego, uczenie się współżycia z nim, założenie rodziny, rozpoczęcie pracy, sformułowanie wyraźnych marzeń i oczekiwań wobec przyszłości, znalezienie pokrewnej grupy społecznej, a także integracja doświadczeń z różnych obszarów aktywności, wzajemnie się dopełniają, tworząc na pewnym etapie życia zestaw powinności rozwojowych. Młodzi dorośli w tych właśnie obszarach poszukują swojej tożsamości i w nich upatrują autonomicznej osobowości. Taki sposób myślenia wskazują uzyskane wyniki badań prowadzonych wśród młodych dorosłych niepełnosprawnych w przedziale wieku 22–26 lat¹⁸ (a więc w fazie wyłaniającej się dorosłości) z dysfunkcjami ruchowymi i sensorycznymi. Dla tej grupy młodych ludzi ważnymi celami są: uzyskanie przynajmniej częściowej niezależności codziennej, rozwijanie satysfakcjonujących relacji z płcią przeciwną i czerpanie z tego tytułu satysfakcji. Środkiem do realizacji tego celu jest samodzielność finansowa oraz dojrzałe relacje wzajemne w środowisku społecznym. Oczekiwania te bywają w rzeczywistości mało realne lub bardzo odległe.

Doświadczenia wielu ludzi młodych z niepełnosprawnością wskazują, że na rynku nadal niewiele jest dla nich godnych ofert pracy. Tym bardziej uwaga ta dotyczy najliczniejszej grupy spośród osób z niepełnosprawnością, jaką stanowią osoby z dysfunkcją ruchu (Migas, 2006). Pojawiające się oferty na stanowisko dla takich osób w sposób niejako permanentny często wykluczają je z uwagi na warunki pracy – osoby sprzątające, pracownika gospodarczego lub osoby do ochrony. Nie zawsze (a nawet niezwykle rzadko) osoby te mogą taką pracę podjąć. Pomimo ukończonej szkoły średniej, a nawet studiów wyższych w niektórych miastach trudno jest otrzymać lepszą posadę. Wyjątek stanowią osoby szczególnie uzdolnione w jakiejś dziedzinie lub o niezwykłych osiągnięciach szkolno-zawodowych. Spora grupa młodych dorosłych z niepełnosprawnością poszukujących pracy zgłasza problemy z jej uzyskaniem. Takie doświadczenia – zdaniem badanych studentów/seminarzystów niepełnosprawnych – uruchamiają mechanizm odrzucenia, deprecjacji społecznej, podcinają skrzydła. Wspominają oni, że prace takie wielokrotnie podejmowali, głównie z konieczności „uzupełnienia swoich rent, by

---

¹⁸ Badania takie prowadzone były wśród młodych niepełnosprawnych na obszarze Śląska w ramach badań do pracy magisterskiej przygotowanej pod opieką naukową autorki opracowania. Wspomniana powyżej praca: Krzywonos, 2012.

móc w miarę godziwie żyć (...)”¹⁹, jednak były to posady nisko wynagradzane, a praca miałaby odbywać się w nieodpowiednich warunkach. By jednak odczuć jakąkolwiek poprawę swojej sytuacji finansowej, czasami po to, by nieco odciążyć rodziców, osoby te podejmowały te niskopłatne zajęcia, bo – jak mówiły – „zawsze to jakaś możliwość dorobienia do renty socjalnej”²⁰.

Trudności uzyskania pracy, która byłaby satysfakcjonująco wynagrodzona, pociągają za sobą wiele osobistych konsekwencji. Jedną z nich jest ograniczona możliwość planowania dorosłego życia, w tym także angażowania się w poważne związki partnerskie czy małżeńskie, a nawet satysfakcjonującego uczestnictwa w kulturze. Świadomość bycia zależnym od rodziców w wieku, który zachęca, a w przypadku grupy starszej nawet obliżuje do choćby częściowego zadbania o samodzielne realizowanie własnych potrzeb i pomysłów na życie, jest dla większości młodych niepełnosprawnych sporym obciążeniem i powoduje dyskomfort psychiczny. Warto w tym miejscu uzmysłowić sobie, że w sferze marzeń i planów związanych z własną przyszłością osoby sprawne i te z niepełnosprawnością nie prezentują szczególnych różnic, gdyż cele życiowe wiążą się w obu grupach z kontynuacją nauki, zdobyciem zawodu, wspólnym zamieszkaniem z partnerem lub zawarciem małżeństwa, uzyskaniem niezależności i rozpoczęciem samodzielnego życia. Problemem jednak jest to, że w sferze realizacji wymienionych celów w przypadku osób z niepełnosprawnością istnieją realne bariery²¹. Wydaje się zatem możliwe, że w sferze zachowań społecznych pojawić się mogą obiektywnie zaniżone poprzeczki codziennych możliwości i aspiracji – co się z tym wiąże – niższe osiągnięcia (szczególnie edukacyjne) osób niepełnosprawnych. Ukończenie nauki i przedwczesne wejście na rynek pracy przy jednoczesnym braku niezależności od rodziców wiąże się najczęściej nie tylko z brakiem sukcesu zawodowego, ale także z problemami utrzymania podjętej pracy. Okazuje się też, że w obszarze zawodowym – także bez względu na wiek – zdecydowanie lepiej radzą sobie mężczyźni oraz osoby, których niepełnosprawność ujawniła się w późniejszym okresie, a dane te dodatkowo skorelowane są z wyższym poziomem wykształcenia i statusem społecznym rodziny²². Rodzina może skuteczniej pomagać młodemu człowiekowi w podnoszeniu standardu swojego życia, a także – co miewa często miejsce – za-

---

¹⁹ Jest to element wypowiedzi jednego ze studentów kończących studia na jednej ze śląskich uczelni. Badania prowadzone były w ramach pracy magisterskiej przygotowywanej pod moją opieką naukową w 2010 roku.

²⁰ Por. Krzywonos, 2012.

²¹ Por. Piotrowski, 1997.

²² Zbliżone uwarunkowania socjokulturowe w Europie i poza nią sprawiają, że związek taki zauważa się również (a może tym bardziej) w Polsce (por. Wagner i in., 2006).

bezpieczeń, jednocześnie pozorując, że pomoc jej nieznacznym jej udziałem, a tylko towarzyszeniem, by było nieco łatwiej. W rzeczywistości jednak towarzyszenie dorastającemu dziecku z niepełnosprawnością przez rodziców i innych dorosłych jest istotnym, często trwałym elementem długiego procesu i niewykluczone, że może prowadzić do utrzymywania się u niego niskiej motywacji do podnoszenia własnej poprzeczki wymagań codziennych, także tych związanych z pracą. Wystąpienie takiej sytuacji byłoby szczególnie niekorzystne, ponieważ oznaczałoby pośrednio obniżenie potrzeb związanych z poczuciem jakości życia. Praca dająca niezależność finansową jest bowiem jednym z korelatów, a nawet wyznaczników poczucia sensu i jakości doświadczeń, także jakości życia.

Osoby z niepełnosprawnością, w szczególności młode, postrzegają pracę jako pole realizacji własnych umiejętności oraz możliwości zawodowych i społecznych. Bywa ona treścią ich życia, wielokrotnie nadając mu sens. Można nawet zauważyć, że osoby bezrobotne – jak wynika z prowadzony na ten temat badań – często określają ten stan jako zubożenie życia, nie tylko w obszarze pogarszającej się sytuacji finansowej, ale także na poziomie optymizmu życiowego (por. Szczupał, 2006). Praca jest obszarem aktywności, który pomaga adaptować się zarówno do zmienionych możliwości fizycznych i psychicznych, jak i zmieniającego się rynku pracy²³. Ponadto, jest wartością wyznaczającą kryteria własnej atrakcyjności, a także społeczne ramy akceptacji i samorealizacji. Praca zawodowa i wynikająca z niej świadomość przynależności do społeczności pracującej przyczynia się także do wzrostu poczucia wspólnoty osób z niepełnosprawnością z resztą społeczeństwa (w wymiarze lokalnym i globalnym) (Kukła, 2004: 69).

W kwestii podjęcia pracy zawodowej – prócz omówionych powyżej problemów jej uzyskania – istnieje także wiele innych barier, z którymi borykają się młodzi niepełnosprawni. Dotyczą one – w głównej mierze – wyboru zawodu lub jego zmiany na skutek niepełnej niepełnosprawności (często z powodu nabycia niepełnosprawności). Odnoszą się one zarówno do przygotowania do pracy zawodowej, jak i jej uzyskania, do adaptacji zawodowej oraz utrzymania się w obszarze zatrudnienia. W ograniczeniu owych problemów niezbędna jest rehabilitacja zawodowa. Ma ona na celu ułatwienie osobie niepełnosprawnej uzyskanie i utrzymanie odpowiedniego zatrudnienia, a potem awansu zawodowego przez umożliwienie jej korzystania z poradnictwa zawodowego²⁴, szkolenia zawodowego (przygotowania

²³ Szerzej o rynku pracy osób niepełnosprawnych m.in. Suchodolska 2013: 165–178.

²⁴ Poradnictwo zawodowe służy ocenie zdolności osoby do pracy. Ten etap decyduje o powołaniu całego procesu rehabilitacji. Poradnictwo zawodowe jest procesem polegającym na udzieleniu pomocy osobom z ograniczoną zdolnością do pracy w podjęciu decyzji zawodowej. Powinno być ono poprzedzone poznaniem możliwości zawodowych osoby niepełnosprawnej oraz wymagań,

do podjęcia pracy)²⁵ i pośrednictwa pracy.²⁶ Istotnie, wiele – zwłaszcza młodych – osób z tych możliwości korzysta²⁷. Nie zmienia to jednak faktu, że współczesny rynek pracy (zwłaszcza dla osób z ograniczoną sprawnością) jest dziś trudny, szczególnie dla osób zdrowych mentalnie – z deficytami natury fizycznej, somatycznej, sensorycznej i emocjonalno-społecznej. To one mają najmniej unormowaną sytuację zawodową na rynku pracy; to ich start do samodzielności finansowej jest opóźniony lub ograniczony ze względu na występowanie wielu barier, zależnych od wieku, stanu zdrowia (w tym rodzaju braku sprawności), sytuacji rodzinnej i materialnej, wykształcenia oraz przygotowania zawodowego²⁸, a także bariery formalno-administracyjne. Wymienione rodzaje ograniczeń stanowiących o trudnościach realizowania zadań życiowych związanych z podjęciem pracy mogą tworzyć spektrum rodzących się problemów o wzajemnym oddziaływaniu (Chruściak i in., 2008: 134). Najważniejszym jednak na tym etapie życia czynnikiem obniżającym szansę zaistnienia osób z niepełnosprawnością na rynku pracy jest ich względnie niskie wykształcenie. Świadczy o tym wzrost współczynnika aktywności zawodowej i wskaźnika zatrudnienia wraz z poziomem wykształcenia. Relatywnie niższe wykształcenie mają osoby ze znaczną niepełnosprawnością

---

w zależności od zawodu i stanowisk pracy dostępnych na rynku. Udzielenie takiej porady następuje na podstawie przeprowadzonych badań, których celem jest poznanie możliwości i ograniczeń zawodowych oraz dokonanie oceny przydatności do pracy kandydata. Ważna jest analiza i rozpoznanie szans zawodowych danej osoby na rynku pracy oraz wiedza i doświadczenie dotyczące pracy zawodowej osób z niepełnosprawnością.

²⁵ Polega ono na opanowaniu przez osobę niepełnosprawną niezbędnej wiedzy teoretycznej, umiejętności praktycznych oraz form funkcjonowania i zachowania się w sytuacjach zawodowych. Kierunek szkolenia lub kształcenia zawodowego ustala się na podstawie wyników badań zdolności do pracy i diagnozy zawodowej. Po ukończeniu owego przygotowania następuje zatrudnienie na stanowisku pracy odpowiadającym psychofizycznym możliwościom i uzyskanym kwalifikacjom zawodowym.

²⁶ Pomoc w adaptacji zawodowej w zakładzie pracy jest szczególnie ważna w pierwszym okresie zatrudnienia. Wówczas adaptacja ma na celu ułatwienie osobie z niepełnosprawnością przystosowania się do wykonywania zadań zawodowych, jak również do nowego środowiska pracy – fizycznego i społecznego, aby móc dobrze wypełniać zadania pracownika, tym samym spełniać oczekiwania pracodawcy. Ten cykl pomocowy określony przez etapy rehabilitacji zawodowej reguluje Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. (Dz. U. z 2008r. Nr 14, poz.92), Rozdział 3, Art. 8.1

²⁷ Szkolenia i warsztaty w zakresie poradnictwa dla osób z niepełnosprawnością prowadzone są najczęściej przez urzędy pracy. Na terenie województwa śląskiego takich projektów realizuje się wiele. Przykładem jest projekt współfinansowany ze środków UE w ramach EFS pn. „Podejmij wyzwanie”, skierowany do osób niepełnosprawnych, posiadających orzeczenie o niepełnosprawności, bezrobotnych lub nieaktywnych zawodowo, zamieszkujących tereny woj. śląskiego i będących w przedziale wiekowym 15–27 lat (www.bon.polsl.pl/bon/news/projekt-podejmij-wyzwanie-poradnictwo-warsztaty-szkolenia-staze).

²⁸ Szerzej m.in. Becker-Pestka, 2012: 37.

od wczesnego dzieciństwa. To dla nich bardzo ważne są programy realizowane z uwzględnieniem specjalnych potrzeb edukacyjnych (także w systemie edukacji ustawicznej). Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych przygotowuje i realizuje programy rehabilitacyjne, które mają na celu podniesienie kwalifikacji zawodowych i zwiększenie możliwości zatrudnienia osób niepełnosprawnych w zakładach pracy chronionej lub na otwartym rynku pracy. Ponadto, rehabilitacyjna funkcja pracy odwołuje się do konieczności zabezpieczenia potrzeb ekonomicznych przejawianych drogą: usprawniania funkcji zaburzonych i zastępowania ich funkcjami niezaburzonymi; samorealizacji – poprzez potwierdzenie swej sprawności i użyteczności społecznej, także defrustracji oraz integracji zawodowej i społecznej (por. Nowak, 2002: 42). Działania te – pomimo licznych wymiernych efektów – nadal są jednak niewystarczające, a kolejne reformy i nowelizacje jedynie łagodzą skutki społeczno-zawodowe niepełnosprawności. Jak wskazują wyniki innych badań dotyczących między innymi aktywności zawodowej i społecznej, aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością często zaspokaja potrzeby związane z aktywnością społeczną, potrzeby „bycia potrzebnym” i w związku z tym – także odczuwaniem potrzeby odwzajemnienia²⁹.

W poszukiwaniu sensu starań i poczucia jakości życia – swoiste problemy młodych z niepełnosprawnością

Biograficzny i społeczny sens fazy młodości związany jest z czasem przygotowania do pełnienia dorosłych ról życiowych. Wydawać by się mogło, że współcześni młodzi dorośli przeżywają problemy, które były też udziałem ich rodziców. Jednak uwarunkowania społeczno-ekonomiczne i kulturowe sprawiają, że te młode osoby narażone są na wiele przemian właśnie w obszarze pracy zarobkowej. Wśród nich upatruje się oddziaływanie czynników wywołanych globalizacją, racjonalizacją, problemami rynku pracy w związku ze zmniejszeniem zatrudnienia. Pochodną tych procesów jest między innymi – zdaniem Dobrochny Hildebrandt-Wypych (Hildebrandt-Wypych, 2010: 133) – inflacja dyplomów. Sytuacja ta powoduje „erozję młodości jako przygotowania do życia zawodowego” (Hildebrandt-Wypych, 2010: 133), którego projekcja w sposób istotny wymusza kształtowanie osobowości zdolnej do samodzielnego projektowania życia, mobilności, gotowości do zmian i podejmowania ryzyka.

---

²⁹ Wnioski takie sformułowała D. Wiszejko-Wierzbicka. Por. Wiszejko-Wierzbicka, 2010: 57.

W tych okolicznościach społeczno-ekonomiczno-kulturowych grupy młodych dorosłych z niepełnosprawnością sytuują się na gorszej pozycji. Sytuacja ta z jednej strony prowokuje (czasami nawet zmusza) do większego wysiłku, weryfikowania swego potencjału i podnoszenia go z udziałem różnych form wsparcia społecznego w środowisku, z drugiej – generuje/współtworzy nowy rodzaj moratorium rozwojowego, w którym w sposób niekończący się i zróżnicowany pod względem skuteczności młodzi ludzie eksperymentują. Osoby z niepełnosprawnością w okresie postadolescencji znajdują się w sytuacji o tyle bardziej nietypowej, że na skutek niesprawności (jej rodzaju i zakresu) oraz jej społecznych i edukacyjnych skutków są na ogół bardziej od osób sprawnych zależne od swoich rodziców, rodziny bądź środowiskowych opiekunów/zyciowych doradców. Status ten bywa często trudny do zmiany i decyduje o wyborze stylu życia, który jest uśrednioną wersją potencjalnych oczekiwań czy zamiennikiem celów wymarzonych, związanych ze swoją emocjonalnie opracowaną wizją przyszłości. W przypadku tej grupy mikrospołecznej szczególnie trudno jest wyznaczyć moment, w którym kończy się młodość, a zaczyna dorosłość, głównie dlatego, że takie cele jak rozpoczęcie pełnej aktywności zawodowej bądź aktywności w obszarze relacji i więzi (prorodzinnych) są w dużym stopniu uwarunkowane oddziaływaniem niezależnych czynników życiowych związanych ze zdrowiem, formami wsparcia, a także realną szansą pokonywania barier społecznych i zawodowych. To one w dużej mierze wyznaczają standardy i warunki przejścia z adolescencji w dorosłość, od zależności (i samiatonomii) do niezależności, sprzyjając osiągnięciu życiowej samorealizacji. Zdarza się, że w okresie wyłaniającej się dorosłości, pomimo zaangażowania w satysfakcjonujące relacje społeczne w swoim środowisku, nie są zadowolone, nie czują się szczęśliwe, co w sposób realny obniża także odczuwaną przez nich jakość życia. Dlatego też tak ważna jest polityka sprzyjająca edukacji, aktywizacji i partycypacji społecznej osób z niepełnosprawnością, ze szczególnym uwzględnieniem młodych dorosłych.

Bibliografia

- Basistowa J. (1999), *Istota i rozwój tożsamości w koncepcji E.H. Eriksona*, [w:] A. Gałdowa (red.), *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*, Kraków.
- Becker-Pestka D. (2012), *Aktywizacja społeczna i zawodowa osób niepełnosprawnych – problemy i wyzwania*, *Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych*, 4.
- Brzezińska A. (2000), *Społeczna psychologia rozwoju*, t. 3, Warszawa.
- Chruściak M., Michalczuk J., Sijko K., Wiszejko-Wierzbicka D., Życzyńska-Ciołek D. (2008), *Barriere aktywności zawodowej oraz czynniki sprzyjające podejmowaniu i utrzymywaniu pracy*,

- [w:] W. Łukowski (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy – portret środowiska*, Warszawa.
- Cote J.E. (1997), An empirical test of the identity capital model, *Journal of Adolescence*, 20.
- Gałdowa A. (2000), *Powszechność i wyjątek. Rozwój osobowości człowieka dorosłego*, Kraków.
- Garczyński T. (1972), *Potrzeby psychiczne. Niedosyt, zaspokojenie*, Warszawa.
- Gurba E. (2000), Wczesna dorosłość, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Warszawa.
- Harwas-Napierała B., Trempała J. (red.), (2000), *Psychologia rozwoju człowieka*, t. 2, Warszawa.
- Hildebrandt-Wypych D. (2010), Fenomen pokolenia młodzieży, [w:] D. Hildebrandt-Wypych, K. Kabacińska (red.), *Młodzież i sukces życiowy*, Kraków.
- Kocowski T. (1982), *Potrzeby człowieka – koncepcja systemowa*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Kozłowska A. (2010), Antropologiczny kontekst nowego okresu rozwojowego stającej się dorosłości (emerging adulthood), *Biuletyn Sekcji Psychologii Rozwojowej PTP*, nr 8.
- Krzywonos K. (2012), *Rynek pracy osób niepełnosprawnych*, Gliwice (niepublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem autorki opracowania).
- Kukla D. (2004), Poradnictwo zawodowe i praca zawodowa jako integralny proces rewalidacji zawodowej osób niepełnosprawnych, *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*, nr 4.
- Lewowicki T. (1994), *Przemiany oświaty*, Warszawa.
- Lipska A., Zagórska W. (2011), Stająca się dorosłość w ujęciu Jeffreya J. Arnetta jako rozbudowana faza liminalna rytuału przejścia, *Psychologia Rozwojowa*, t. 16, nr 1.
- Maciarz A. (2009), *Trudne dzieciństwo i rodzicielstwo*, Warszawa.
- Madalińska-Michalak J. (2007), *Uwarunkowania sukcesu zawodowego nauczycieli. Studium przypadków*, Łódź.
- Migas A. (2006), Problemy integracji psychospołecznej osób z dysfunkcją narządu ruchu, *Praca i Rehabilitacja Niepełnosprawnych*, nr 10 (102).
- Nowak A. (2002), *Bezrobocie wśród niepełnosprawnych. Studium pedagogiczno-społeczne*, Katowice.
- Nycz E. (2001), *Dorastanie w przestrzeni społeczno-kulturowej miasta przemysłowego*, Opole.
- Piotrowski K. (1997), *Wkraczanie w dorosłość. Tożsamość i poczucie dorosłości młodych osób z ograniczeniami sprawności*, Warszawa.
- Piotrowski K. (2010), *Wkraczanie w dorosłość. Tożsamość i poczucie dorosłości młodych dorosłych osób z ograniczeniami sprawności*, Warszawa.
- Sękowska M. (2000), Neopschoanalityczna koncepcja rozwoju psychospołecznego Erika H. Eriksona, [w:] P. Socha (red.), *Duchowy rozwój człowieka. Fazy życia – osobowość – wiara – religijność. Stadialne koncepcje rozwoju w ciągu życia*, Kraków.
- Suchodolska J. (2013), Młodzi niepełnosprawni dorośli na rynku pracy – szanse i bariery samorealizacji, [w:] S. Wrona, J. Rottermund (red.), *Praca na rzecz osób z niepełnosprawnością*, Sosnowiec.
- Suchodolska J. (2018), *Poczucia jakości życia młodych dorosłych na przykładzie studenckiej społeczności akademickiej*, Poznań.
- Szczukiewicz P. (1998), *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*, Lublin.
- Szczupał B. (2006), Wybrane aspekty poczucia jakości życia bezrobotnych osób niepełnosprawnych, [w:] Z. Pałak (red.), *Jakość życia osób niepełnosprawnych i nieprzystosowanych społecznie*, Lublin.
- Turner J.H. (1998), *Socjologia. Koncepcje i ich zastosowanie*, Poznań.

- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz. U. z 2008 r. Nr 14, poz.92, Rozdział 3, Art. 8.1
- Wagner M., Newman L., Cameto R., Levine P., Garza N. (2006), *An Overview of Findings From Wave 2 of the National Longitudinal Transition Study-2 (NLTS2) (NCSEER 2006-3004)*, Menlo Park, CA.
- Wiszejko-Wierzbińska D. (2010), *Niewykorzystana sfera. Partycypacja społeczna i obywatelska osób z ograniczeniami sprawności*, Warszawa.
- Witkowski L. (2009), *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji E.H. Eriksona*, Łódź.
- www.bon.polsl.pl/bon/news/projekt-podejmij-wyzwanie-poradnictwo-warsztaty-szkolenia-staze

